

**ДНК АНАЛИЗИТЕ И НИВНАТА ПРИМЕНА
ВО СИСТЕМОТ НА КАЗНЕНА ПРАВДА**

1.02 Прегледна научна статија

УДК: 343.132:[340.64:577.12

Апстракт

Авторката на овој труд го елаборира прашањето за употребата на анализата на ДНК во системите на кривичната правда. На почетокот таа посочува дека методите што се користат во областа на генетиката денес имаат широка примена во области кои не спаѓаат во доменот на биомедицината. Анализата на ДНК сега е составен дел на системот на кривичната правда, бидејќи може директно и недвосмислено да ги докаже релевантните факти за криминалната ситуација.

Употребата на ДНК анализа бара постоење на бази на податоци на ДНК. Во САД, првите прописи во врска со базите на ДНК се датираат од осумдесеттите години на XX век, а во Европа ваквите активности се попознати десет години подоцна во Советот на Европа и во ЕУ. Меѓународните документи и практиката на Европскиот суд за човекови права, дефинираат јасни детерминанти на употребата на ДНК анализа.

Авторката заклучува дека македонското законодавство во основа ги исполнува условите утврдени како европски стандарди со оглед на одредбите од Законот за национална база на податоци за криминално-разузнавачките информации, Законот за кривична постапка и други. Без оглед на постојните прописи, законот мора да се држи во чекор со напредокот и новите откритија од областа на природните науки за обезбедување навремена и ефикасна, соодветна правна заштита на човековите права на граѓаните.

¹ Вонреден професор на научната област казнено право на Правниот факултет „Јустинијан Први“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

Клучни зборови: ДНК анализи, казнена правда, бази на податоци, биолошки профили.

1. Вовед

Расветлувањето на еден кривичноправен настан секогаш зависи од комплекс на фактори кои во голема мера придонесуваат или, пак, го оневозможуваат утврдувањето на релевантните факти. Тие може да бидат од лична, субјективна природа, објективни, технички итн. Денес, научниот напредок овозможува новите методи и иновации во определен домен дури и да ги надоместат субјективните човечки спознајни недостатоци. Примерите се многубројни, па во таа смисла новата форензичка технологија, ж може да ги направи видливи и трагите на местото на настанот што некогаш останувале незабележани заради неможноста за нивна детекција со голо око; генетските тестирања на биолошките траги може да бидат од клучно значење дури и за точната правна квалификација на делото сторено во кривичноправниот настан итн...

Една од клучните гранки на биомедицинската наука која последниве децении има значајна улога во системот на казнена правда е генетиката како дел од молекуларната биологија.² Со примена на ДНК анализите³ денес се утврдува, на пример, идентитетот на лицето чии биолошки траги се најдени на местото на извршување на кривичното дело или на телото на жртвата, на телото на самиот извршител итн. ДНК анализите имаат своја примена и во други правни гранки освен во казненото: денес тие се клучната метода за утврдување на татковството, мајчинството и сл.⁴

Предмет на интерес на стручната јавност последниве децении е и востановувањето на бази на податоци на ДНК профили како сегмент на низата алатки за ефикасна борба против криминалот. Но, од друга страна, се јавува проблемот на загрозување на правата на граѓаните во врска со приватноста и заштитатата на личните податоци, па самото креирање

² Деаноска – Трендафилова, А., (2010) Казненоправни аспекти на генетските манипулации, доктоска дисертација одбранета на Правниот факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, стр. 21

³ ДНК анализа претставува анализа на молекулата на деоксирибонуклеинската киселина (ДНК) која претставува основна градбена единица на гените на човекот.

⁴ Подетално в. Тупанчески, Н., Деаноска –Трендафилова, А., Кипријановска, Д., (2012) Медицинско казнено право, Скопје, стр. 348-356.

на такви бази на податоци, особено неограниченото чување на таквите податоци и ДНК профили станува проблематично.

2. Методолошки пристап и основни детерминанти

Во овој труд, низ примена на сложен методолошки пристап се вкрстени следните неколку детерминанти: првата е ДНК анализата во онтолошка смисла, а втората е потребата за ефикасност во постапувањето на органите на системот на казнена правда со цел расветлување на кривичноправните настани и санкционирање на сторителите.

Со нивно вкрстување се добива сликата на предметот на анализа на овој труд, односно ДНК анализите, но не *per se*, туку во функција на втората детерминанта; поточно, употребата на ДНК анализите во немедицински цели или да бидеме поконкретни - за потребите на системот на казнена правда.

Делумно е применет догматско – јуридичкиот, поопсежно методот на анализа на содржина, формално- логичките аргументи на толкување, а преку case study приказ на конкретен случај испитан низ филтерот на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) се кристализира третата важна детерминанта на овој труд – сферата на човековите слободи и права. Имено, употребата на ДНК анализите во горенаведените цели, доколку не е контролирана и ограничена, може да резултира со сериозна повреда на приваноста и областа на заштита на личните податоци, особено на т.н. посебни или сензитивни лични податоци.

Освртот врз македонското позитивно законодавство *vis a vis* меѓународните акти (пред сè препораки), како и ставот на ЕСЧП е дополнителна основа за заклучните согледувања, како и за предлозите изнесени на крајот на овој труд.

3. Поим и видови на ДНК анализи

Во поширока смисла на зборот, ДНК анализите за потребите на системот на казнена правда всушност спаѓаат во групата на генетски интервенции или поконкретно, генетски

анализи. Анализите на гените може да се прават за медицински или за други, немедицински цели.⁵

Анализата на гените за медицински цели дава исклучителен придонес во сферата на т.н. “предиктивна медицина“. Таа всушност претставува анализа на структурата на ДНК или испитување на производ или изведена особина на определен ген со што доаѓа до дешифрирање на определени наследни особини на човекот. Генетскиот тест (анализа на ДНК) се состои во идентификација на гените кои предизвикуваат наследни болести или, пак, предизвикуваат склоност кон определени болести. Со ова може навремено да се откријат сè поголем број предвидливи болести, меѓу кои се и оние кои може да се третираат или лекуваат, па оттука произлегува и големото значење на ваквите анализи во терапевтска насока.

Генетските тестови како извор на информации може да бидат многу корисни и во други (немедицински) области, при што некои од нив се допуштени, а некои треба да бидат строго забранети заради повредата врз човечкото достоинство. Во првата група спаѓаат ДНК анализите за потребите на кривичната постапка со цел утврдување на идентитетот на извршителот на кривичното дело преку споредба на генетскиот материјал на осомничениот или обвинетиот со генетскиот материјал најден на местото на настанот и сл. Основа за ваквото дејствие се одредбите кои најчесто ги има во кривичните процесни законодавства според кои биолошки материјал може да се земе од обвинетиот или од други лица, на пример, осомничени, и тоа без нивна согласност.⁶

Така, според македонскиот Закон за кривичната постапка, според чл. 249, ст.3, примероци за спроведување на ДНК анализа може да се земат, кога тоа е потребно заради идентификација на лица или заради споредување со други биолошки траги и други ДНК профили, и за тоа не е потребна согласност од лицето.⁷ Земањето на биолошки материјал за ДНК анализа од осомничениот е опфатено и со чл. 277 од Законот за кривичната постапка во делот за полициските извиди.

ДНК анализите за т.н. немедицински цели не се дозволени, односно забрането е нивното користење во сферата на работните односи, за потребите на осигурителните

⁵ Radišić J. (2008), Medicinsko pravo, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Nomos, Beograd, стр. 262-263

⁶ Матовски Н., Лажетик –Бужаровска Г., Калајџиев, Г. (2009), Казнено процесно право, стр. 234

⁷ Закон за кривичната постапка, Сл.весник на РМ, бр.150/2010, 51/2011, 100/2012, 149/2016.

компаниј за кои што е јасно дека имаат интерес да ги добијат истите со цел при вработување или при осигурување на здравјето и на животот на своите клиенти да знаат колкав е ризикот и со тоа да ги оневозможат или ограничат лицата во стекнувањето на одредени права итн.⁸

4. Користењето на ДНК анализите за потребите на системот на казнена правда во САД, Европа и Република Македонија

Научниот развој и техничко - технолошките достигнувања во сферата на генетиката и молекуларната биологија, веднаш ги „разбудија“ интересите на државите за примена на таквите методи во форензиката и воопшто за потребите на системот на казнена правда.

Во САД уште од 1980 година е започнат процесот на усвојување акти според кои од извршителите на сексуални и други насилнички кривични дела треба да се земат примероци од ДНК. Од тој период до 1994 година по иницијатива на Федералното биро за истраги била формирана и работела група за востановување упатства за користење на форензичка анализа на ДНК во лабораториите, кои подоцна станале основа за слични решенија и во законите на скоро сите американски држави.⁹ Во 1994 година, Конгресот го усвоил релевантното законодавство за создавање на национална база на ДНК. Базата се состои од ДНК профили направени според примероци земени од лица опфатени со законодавството и од примероци кои се собрани од местата на криминалните настани кои се компарираат со податоците од постојната база. Според *Законот за правда за сите* донесен во 2004 година, државата треба да ги сочува биолошките докази освен ако по правосилноста на пресудата, лицето побара уништување на таквите докази, ако судот одбил да биде извршена анализа на таквите примероци итн. Се чини дека во поглед на прашањето на времетраењето на чувањето на ваквите примероци и профили, САД имаат поинаков пристап, односно општото правило е дека тие се чуваат, освен ако лицето врз основа на законска можност не побара нивно уништување.¹⁰

⁸ Види, *Resolution on the ethical and legal problems of the genetic engineering*, European Parliament, Official Journal C 96/1989, достапна на <http://www.codex.vr.se/texts/EP-genetic.html>

⁹ *Nathen, J.* (2012), *DNA Testing in Criminal Justice: Background, Current Law, Grants and Issues*, CRS, Introduction.

¹⁰ *Ibid.*, стр. 24.

Американското законодавство предвидува строги, прецизни и високи стандарди и за лабораториите акредитирани за вршење на ваквите анализи, што е од клучно значење заради обезбедување точни, проверливи резултати врз основа на стандардизирани процедури и маркери.

Советот на Европа и Европската унија исто така уште пред повеќе од две децении низ свои акти ги изразија своите ставови во врска со користењето на ДНК анализите.

Советот на Европа на ова прашање првпат се осврна преку *Препораката бр. Р (92)1 за користењето на ДНК анализите во рамките на системот на казнена правда* која е усвоена во 1992 година на 470-иот состанок на замениците-министри.¹¹

Оваа Препорака директно се повикува на Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи од 1950 година и Конвенцијата за заштита на поединците во врска со автоматската обработка на податоци од 1981 година, како и на фактот што анализите на ДНК имаат големо значење за ефикасноста на системот на казнена правда, особено во определувањето на тоа дали едно лице е невинно или виновно за сторено кривично дело.

Но, во документот се истакнува и загриженост за можните повреди на човечкото достоинство и за непочитување на човечкиот телесен интегритет, за правото на одбрана и принципот на пропорционалност во спроведувањето на казнената правда.

Во Препораката на почетокот се дадени дефиниции на основните поими со кои во неа се оперира, па така: под „ДНК анализа“ се подразбира секоја процедура која може да биде применета во анализата на дезоксирибонуклеинската киселина – основниот генетски материјал на човекот и сите други живи суштества; под „примерок“ се подразбира секоја материја од живо потекло која може да биде искористена за целите на ДНК анализата; „ДНК досие“ е секоја структурирана збирка на резултати од тестови за ДНК анализа без оглед дали се во материјален облик, како рачно чувани досиеја или пак во компјутерска база на податоци итн.

Препораката бр. Р (92)1 се однесува само на собирањето и користењето на ДНК анализите за целите на идентификација на осомничениот или на друг поединец во рамките на истрагата и гонењето за казнено дело. Инаку, во Препораката се нагласува дека таа се

¹¹ CoE, Committee of Ministers, Recommendation R (92)1 on the use of analysis of DNA within the framework of the Criminal Justice System, достапна на <https://wcd.coe.int>

однесува на примероците собрани за ДНК анализа за целите на казнената правда, имено тие смеат да бидат искористени само за таа намена, натаму, примероците собрани од живи лица за ДНК анализа за здравствени цели, како и добиените резултати од нив, не смее да се употребат за целите на истрагата и гонењето на сторителите на кривичните дела, освен ако постојат околности експлицитно предвидени со националното законодавство. Примероците земени за ДНК анализа и добиените резултати може да се користат за истражувачки и статистички цели, но притоа не смее да се открие идентитетот на лицето од кое потекнуваат, односно идентификувачките референци треба навреме да бидат отстранети од ваквите податоци.

Во врска со самото земање на биолошки примероци за ДНК анализа се истакнува дека условите за тоа треба да бидат определени со националното законодавство и тие да бидат исполнети при практичната примена, притоа се нагласува дека во некои држави потребно е и одобрение од правосуден орган; доколку домашното законодавство допушта да се земат примероци за ДНК анализа и без согласност на осомничениот, се препорачува тоа да се примени само доколку е оправдано до аспект на околностите на самиот случај.

ДНК анализата, според овој акт, не се врзува со степенот на тежина на кривичното дело, имено, таа треба да е дозволена за сите кривичноправни случаи каде би можела да биде од корист.

Советот на Европа препорачува да бидат задоволени високи стандарди и услови кои треба да ги исполнуваат лабораториите каде што се врши ДНК анализа, имајќи предвид дека се работи за софистицирана процедура за која е потребна соодветна опрема и кадри. Оттука, секоја држава-членка на Советот на Европа треба да има стриктна листа на акредитирани лаборатории или институции кои треба да обезбедат високо стручни кадри, процедури на контрола на квалитетот, научен интегритет, соодветна безбедност на инсталациите и супстанцииите кои се истражуваат, гаранции за доверливост и тајност во врска со идентификација на лицето на кое му се врши ДНК анализа и гаранции дека се почитуваат препораките од анализираниов документ. Од државите-членки, исто така, се бара да најдат начини за спроведување редовен надзор врз акредитираните лаборатории.

Во врска со заштитата на податоците, Препораката упатува на Конвенцијата за заштита на податоците, соодветните препораки за заштита на податоците, а посебно на

Препораката бр. Р (87) 15 во врска со користењето на личните податоци во полицискиот сектор.¹²

Земените примероци и други телесни ткива на поединци за ДНК анализа, како и резултатите од неа, не треба да се чуваат после донесувањето конечна одлука во случајот во кој биле користени, освен ако не се потребни за целите за кои биле земени (во случаите кога тие биле обезбедени за некоја друга цел). Но, во случаите на извршени тешки кривични дела против животот, интегритетот или сигурноста на луѓето, може да се чуваат и подолго време. За ваквата можност, во Препораката се бара во националното законодавство да бидат строго определени периодите на чување на ваквите резултати. Дозволено е и чување на примероци и телесни ткива, како и на информации кои се добиени од нив ако тоа го бара самото лице од кое тие потекнуваат, или пак доколку примерокот не може да се поврзе со конкретно лице, а бил најден на местото на извршување на кривичното дело. Задржување на примероците и податоците може да се дозволи за определен период согласно националното законодавство на секоја држава и тогаш кога засегнатото лице не било обвинето или осудено ако се работи за прашања на безбедноста на државата. Секоја држава има обврска во националното законодавство да го уреди и прашањето за создавање и употреба на ДНК досиејата за целите на истрагата и кривичниот прогон.

Едно од основните начела на Препораката бр. Р (92)1 е начелото на еднаквост на оружјата што значи дека ДНК анализите треба да бидат еднакво достапни како доказно средство и за одбраната, а не само на обвинителството, било по судска одлука, или преку користење на независен експерт.

Натаму, како основно правило се поставува стандардизацијата на методите за ДНК анализите на национално и меѓународно ниво, што неминовно претпоставува интерлабораториска соработка за унифицирање на аналитичките и контролните процедури. Иако правата од интелектуална сопственост се врзани за определени методи на ДНК анализи, во оваа сфера стриктно се бара тоа да не биде случај. ДНК анализата може да се изврши и во лабораторија или институција од друга држава и таа ќе биде валидна во државата каде што се води случајот доколку се работи за установа која ги исполнува сите

¹² CoE, Committee of Ministers, Recommendation R (87)15 regulating the use personal data in the police sector достапна на <http://www.un.org/en/sc/ctc/specialmeetings/2011/docs/coe/coe-rec-personaldata.pdf>

критериуми определени во оваа Препорака. Трансграничната комуникација и размената на информации мора да биде во согласност со меѓународните стандарди и документи за размена на информации во кривичните предмети и за заштита на податоците.

Во рамките на **Европската Унија** преземени се конкретни чекори кон уредување на оваа материја врз правни основи и тоа преку резолуции, конвенции, одлуки итн.¹³ Уште во 1997 година, Европскиот совет ја усвои *Резолуцијата за размена на резултатите од ДНК анализите*.¹⁴ Во неа се истакнува значењето што ја има размената на резултати од ДНК анализи за успешна истрага во кривичните случаи. Меѓутоа, заради опасноста од откривање на сензитивни изведени лични податоци, таа размена мора да се ограничи на некодирачкиот дел од ДНК молекулата.

ДНК истрагата има технички, правни, политички и етички аспекти на кои треба да им се посвети соодветно внимание во натамошните активности на соработка. Важно е да се исткане и дека во својот воведен дел, Резолуцијата се повикува на повеќе европски документи, пред сè конвенции, препораки и слично, кои се однесуваат на користењето и заштитата на личните податоци. Особено важно е да се стандардизираат ДНК маркерите со цел резултатите од ДНК анализите кои се разменуваат меѓу две и повеќе држави да бидат употребливи, но треба да се востановат и добро оперативни бази на податоци.

Во Резолуцијата се регулираат и прашањата за востановување на национални бази на ДНК податоци, стандардизација на ДНК технологијата, за правните гаранции, размената на резултати од ДНК анализи на европско ниво итн.

Во 2001, Советот на ЕУ усвои уште една, нова *Резолуција за размена на резултатите од ДНК анализите*.¹⁵ Во 2009, истата е заменета со нов ваков акт со ист наслов, што е показател дека се работи за исклучително жива материја која бара постојани прилагодувања. Таа во Преамбулата се повикува на претходно анализираните акти на Советот на Европа и Европската унија, како и на работата на Европската мрежа на форензичките институти во поглед на хармонизирањето на ДНК маркерите и ДНК

¹³ *McCartney, C.I., Wilson, T.J., Williams, R.* (2011), *Transnational Exchange of Forensic DNA: Viability, Legitimacy and Acceptability*, објавено во *European Journal of Criminal Policy and Research*, Volume 17, no.4, Kluwer

¹⁴ Подетално за изворите на оваа правна област, в. *Nys, H., Trouet, C.* (2000), *International Medical Law and Ethics*, Hague-London-Boston

¹⁵ *Official Journal C 187/2001*, Council Resolution of 25 June 2001 on the exchange of DNA analysis results, достапно на [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001G0703\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001G0703(01):EN:NOT)

технолојата. Во неа на почетокот се дефинираат поимите „ДНК маркер“, „резултат на ДНК анализа“, „ЕЕС маркер“ и слично. Во Резолуцијата се нагласува дека при размената на резултатите од ДНК анализите, државите треба истите да ги ограничат до хромозмските зони кои не содржат генетска експресија, т.е. пружаат информација за специфични наследни карактеристики. Во Анексот на Резолуцијата дадена е листа на маркери за кои се смета дека не даваат информации за наследни карактеристики, но Советот експлицитно нагласува дека доколку развојот на науката овозможи и од овие маркери да може да се обезбедат вакви информации, државите треба веднаш да ја прекинат употребата на тој маркер при размената на резултатите од анализите.¹⁶

Инаку, во рамките на активностите на Европската унија во оваа сфера, во 2005 година е потпишана т.н. *Примска конвенција* или *Договорот Шенген III* кој се однесува на прекуграничната соработка особено во борбата против тероризмот, прекуграничниот криминал и нелегалната миграција.¹⁷ Врз основа на оваа конвенција во 2008 година се донесени т.н. *Примски одлуки*, поточно Одлуките бр. 2008/615/ЈНА и 2008/616/ЈНА на Советот на ЕУ кој меѓу другото се осврнуваат и на прашањето на размената на ДНК профили ограничени на не-кодирачкиот дел од ДНК молекулата и тоа според стандардите утврдени во Европскиот сет на стандарди – ЕЕС и ИССОЛ на Интерпол.¹⁸

Биолошките податоци, поконкретно ДНК податоците спаѓаат во групата на посебни категории на лични податоци, односно претставуваат најсензитивна група на лични податоци. Таква е и нивната дефиниција во нашето законодавство, односно според според чл. 4, ст. 1, т.10 од македонскиот Закон за заштита на личните податоци.¹⁹ Од нив, како што и претходно споменавме, може да се дојде до сознанија не само за идентитетот, туку и за здравствената состојба на лицето, предиспозиции на определени болести, други карактеристики, па дури да се дојде до ваков вид сознанија и за членовите на семејството на засегнатото лице имајќи предвид дека определени гени се пренесуваат доминантно врз определен пол на поколението итн.

¹⁶ Official Journal of the EU, C 296/1 Council Resolution on the exchange of DNA analysis results, достапно на <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:296:0001:0003:EN:PDF>

¹⁷ Council of the European Union (2005), Prum Convention, достапно на <http://register.consilium.europa.eu>

¹⁸ Подетално в., Official Journal of the European Union, council Decision 2008/616/ЈНА, достапно на <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:210:0012:0072:EN:PDF>

¹⁹ Закон за заштита на личните податоци, Сл. весник на Република Македонија“ бр.7/2005, 103/2008; 124/2008; 124/2010 и 135/2011

Затоа, ова прашање беше поставено како предизвик на пред *Европскиот суд за човекови права во Стразбур*, преку случајот *S и Marper против Обединетото кралство*.²⁰

Лицата С и Марпер како уапсени, а подоцна и обвинети биле подложени на земање на отпечатоци и ДНК примероци во полиција, но откако во натамошните фази биле ослободени, тие побарале уништување на земените примероци по што биле одбиени од страна на полицијата со образложение дека не е предвидена таква можност во британското законодавство. Имено, британскиот Закон за полициски и кривични докази предвидувал неограничено чување на ДНК примероците и отпечатоците на лица кои биле под истрага. Откако Судот утврдил дека постои повреда на правото на приватност од страна на Обединетото кралство поради несоодветното законодавство, низ Европа се донесуваат експлицитни законски решенија за ограничено чување на ваквите податоци и примероци.

Обединетото кралство и пет години години после пресудата на ЕСЧП не ги уништи ваквите бази на податоци, односно од различни причини го одлагаше тој процес.²¹

Во **Република Македонија** не постои законодавство со кое подетално се утврдува востановувањето и работата со база на ДНК профили, туку оваа материја е регулирана со *Законот за националната криминалистичко-разузнавачка база на податоци*. Законот е донесен во 2009 година, а почна да се применува од 1.1.2012 година.²²

Одредби за земањето на биолошки материјали за ДНК анализи содржи и *Законот за кривичната постапка*.²³

Според *Законот за националната криминалистичко-разузнавачка база на податоци*, базата се востановува во Министерството за внатрешни работи како интегриран информациски систем кој содржи податоци: 1) за лица за кои постојат основи за сомневање дека извршиле кривично дело, за осудени лица, како и за лица жртви на кривични дела за кои се гони по службена должност; 2) во врска со постоење основи за сомневање дека се подготвува, во тек е извршување или е извршено кривично дело, заради обезбедување податоци и докази неопходни за успешно водење на кривична постапка и

²⁰ Application No.30562/04 и 30566/04, S and Marper v UK (2008), достапен на <http://hudoc.echr.coe.int>

²¹ B. The Marper Case, <http://www.genewatch.org/sub-563146>

²² Закон за национална криминалистичко-разузнавачка база на податоци, Сл.весник на РМ бр. 120/2009

²³ Закон за кривичната постапка, Сл.весник на РМ, бр.150/2010, 51/2011, 100/2012, 149/2016, чл. 249 и чл. 277.

3) за одредени лица, кривично-правни настани или криминални појави организирани во криминалистички досиеја.

Податоците за лица за кои постојат основи за сомневање дека извршиле кривично дело, за осудени лица, како и за лица - жртви на кривични дела за кои се гони по службена должност ги опфаќаат само следните лични податоци: 1) лично име и моминско презиме; 2) дадени имиња (псевдоними и прекари) или претпоставени имиња; 3) претходни лични имиња; 4) датум и место на раѓање; 5) живеалиште или престојувалиште; 6) државјанство; 7) пол; 8) броеви на трансакциски сметки, како и податоци за возачки дозволи, лични карти и патни исправи и 9) други карактеристики што можат да помогнат за идентификација, вклучувајќи специфични објективни физички карактеристики што не се предмет на дактилоскопски податоци и ДНК профил (утврден од некодираниот дел на ДНК).

Како што може да забележиме, Законот овозможува и креирање на база на податоци со ДНК профили, но притоа изречно предвидува ДНК профилот да е утврден на некодирачкиот дел од ДНК како што е предвидено и во гореспоменатата Резолуција на ЕУ.

Во насока на почитување на меѓународните и европските правила и стандарди, македонскиот Закон за националната криминалистичко-разузнавачката база на податоци предвидува ограничено чување на податоците. Имено, чл. 15 предвидува дека податоците во базата се чуваат за период неопходен за остварување на целите за кои податоците се собрани, но најмногу три години од денот на нивното внесување во Базата. Криминалистичките досиеја се чуваат во Базата сè додека не се оствари целта поради која биле формирани, но најмногу три години од денот на нивното формирање. Пред истекот на наведените рокови се разгледува потребата од продолжување на периодот на чување на досието за дополнителен период од три години. Кога ќе се утврди дека целта поради која податоците се внесени во Базата е исполнета, односно кога ќе се утврди дека причините поради кои податоците се внесени во Базата престанале, истите веднаш се бришат од неа. Начинот на обработка и чување на податоците во Базата, на предлог на Комисијата, ги уредува Владата на Република Македонија.

Законот содржи и одредби за заштита на тајноста на личните податоци. Поточно, личните податоци што се внесуваат во Базата можат да се обработуваат согласно со целите утврдени со законот и во согласност со прописите за заштита на личните податоци. Тие

веднаш се бришат во случаите кога ќе се утврди дека не се точни, или престанале причините, односно условите поради кои личниот податок е вклучен во тие процеси, а смеат да се даваат под услови и на начин утврдени со законот и со прописите за заштита на личните податоци. Според чл. 16, лицата вработени во надлежните државни органи на кои им е доделен пристап до Базата се должни да ја чуваат тајноста на податоците до кои дошле во својата работа, како за време на нивниот работен однос во надлежните државни органи, така и по неговото завршување.

Неовластената обработка на податоците, во Законот е инкриминирана како кривично дело од полесен карактер, односно предвидената казна затвор се движи до 3 години, освен за квалифицираниот облик кој постои кога лицата вработени во надлежните државни органи прибавиле имотна корист, предизвикале имотна штета или оштетиле друго лице за што е предвидена казна затвор од една до пет години.

Денес клучната алка во синцирот на меѓународната соработка во смисла на размена на податоци и ДНК профили претставува *ИНТЕРПОЛ* чија база на податоци позната како *DNA Gateway*, била востановена во 2002 година со еден ДНК профил, а сега има повеќе од 140.000 ДНК профили добиени од 69 земји-членки.²⁴

5. Кратка дискусија

Од изложеното во претходниот дел на трудов, може да се констатира дека ДНК анализите несомнено имаат значајна улога во остварувањето на целите во борбата против криминалот. На европско и американско тло децении наназад е регулирана примената на оваа молекуларно-биолошка метода со стриктна детекција на слабите точки преку кои на мала врата може да се навлезе длабоко во сферата на правата на човекот. Од тие причини уште првите препораки на Советот на Европа го трасираат патот кон креирањето стандарди за сигурно постапување во анализирањето на биолошките траги и собирањето и чувањето на ДНК профили за кое Европскиот суд за човекови права има клучна улога.

Но, каде стои релевантното македонско законодавство во поглед на претходно изнесеното? Како што може да забележиме листата на закони кои директно или посредно доаѓаат во допир со оваа материја е голема, а на неа ќе се најдат: Законот за национална

²⁴ Подетално в. INTERPOL's DNA Database, <http://www.interpol.int/INTERPOL-expertise/Forensics/DNA>

криминалистичко-разузнавачка база на податоци, Законот за кривичната постапка, Законот за заштита на личните податоци, Кривичниот законик (чии одредби ќе се применат во случај на кршење на човековите права во оваа област, преку, на пример, дејствија на неовластено откривање тајна, злоупотреба на личните податоци и др.) итн.

Гледано низ призмата на минималните стандарди, нашата легислатива се карактеризира со висок степен на усогласеност. Но, дали тоа во пракса докрај и доследно се применува?

6. Заклучок и предлози

Методите кои се користат во областа на генетиката денес имаат широка примена и во сфери кои не спаѓаат во доменот на биомедицината. Имено, ДНК анализите се интегрален дел од системот на казнена правда, заради тоа што директно и недвосмислено докажуваат факти кои се правнорелевантни за разрешување на кривичноправните настани.

Уште од самите почетоци на примената на ДНК анализите пред сè за медицински цели, државите, увидувајќи ја нивната потенцијална примена и корист и во доменот на правото, почнале да усвојуваат акти и правни решенија за регулирање на условите и начинот на вршењето на ваквите анализи. Правната заснованост и минуционата регулатива се значајни од аспект на заштита на човековите слободи и права, затоа што испитувањата на ДНК може да дадат резултати кои спаѓаат во категоријата на сензитивни лични податоци (не само утврдување на идентитет, туку и информации за здравствената состојба на лицето, зависно од тоа дали анализата е ограничена или не на т.н. некодирачки дел од молекулата) за кои е потребна соодветна заштита на тајноста и приватноста.

Самата употреба на ДНК анализата претпоставува и постоење на ДНК податоци и профили со кои резултатите во конкретен случај ќе може да се споредат, а тоа значи постоење на ДНК бази на податоци. Уште во осумдесетите години на XX век во САД се усвојуваат правила со кои се регулира употребата на ДНК анализите и востановувањето на вакви бази на податоци, а во Европа ваквите активности се позабележливи десетина години подоцна во рамките на Советот на Европа и Европската унија.

Анализата, сепак, покажува дека европските стандарди се построги од американските во поглед на обезбедувањето на тајноста, приватноста и заштитата на

личните податоци, иако тоа можеби е само навидум така, заради поголемата регулација, имајќи ги предвид различните правни системи на кои припаѓаат овие региони.

Меѓународните документи, како и значајната (иако сиромашна) пракса на Европскиот суд за човековите права, определуваат јасни детерминанти за допуштеноста на употребата на ДНК анализите (кои предлагаме задолжително да се имплементираат и кај нас), а тоа се следните:

- ДНК анализите да се дозволени за сите видови кривични дела кај кои тие би можеле да придонесат во утврдувањето на правнорелевантни факти;
- Тие треба да се вршат во акредитирани лаборатории и во стандардизирана процедура со употреба на маркери кои не даваат информации за наследните карактеристики;
- Базите на ДНК профили треба да се востановени со закон со јасно прецизирани услови и процедури за нивната обработка, користење и давање на податоците;
- Тие се однесуваат само на лица кои се осомничени, обвинети или осудени за извршено кривично дело и се чуваат до завршувањето на постапката или временски ограничен период потоа;
- Размената на информации, поточно на резултатите од ДНК анализите е дозволена и препорачлива заради ефикасност во борбата со комплексните облици на криминал, но тоа се однесува само на не-кодирачкиот дел на ДНК молекулата, и др.

Македонското законодавство, како што е наведено и во дискусијата, во основа ги исполнува барањата востановени како европски стандарди, иако експлицитната регулатива во поглед на ДНК базите на податоци и ДНК анализите е прилично сиромашна. Но, правилата предвидени за криминалистичко-разузнавачката база на податоци во Законот за националната криминалистичко-разузнавачка база на податоци, како и одредбите од Законот за кривичната постапка кои се однесуваат на збирките на податоци го обезбедуваат потребниот минимум на заштита.

Иднината на натамошната употреба на ДНК анализите е повеќе од извесна, но научниот напредок може да доведе до стесување на листата на маркери која е наведена во одлуките на Европската унија заради можноста и тие што во моментот се смета дека не содржат информации за наследните карактеристики на засегнатата личност, во иднина да

бидат извор на истите, како што впрочем се посочува и во споменатите одлуки. Оттука, правото мора да биде во чекор со напредокот и новите сознанија во сферата на природните науки заради навремено и ефикасно обезбедување на соодветна правна заштита на човековите права на граѓаните.

**THE DNA ANALYSIS AND THEIR APPLICATION
IN THE SYSTEM OF CRIMINAL JUSTICE**

1.02 Review Article
UDK: 343.132:[340.64:577.12

Summary

The author of this paper elaborates the question of the use of DNA analysis in criminal justice systems. At the outset, she points out that methods used in the field of genetics today are widely used in areas that do not fall within the scope of biomedicine. DNA analysis is now an integral part of the criminal justice system because it can directly and unequivocally prove the relevant facts about the criminal situation.

The use of DNA analysis requires the existence of DNA databases. In the United States, the first regulations on DNA bases date back to the eighties of the 20th century, and in Europe these activities are known ten years later in the Council of Europe and the EU. The international documents and practice of the European Court of Human Rights define clear determinants of the use of DNA analysis.

The author concludes that the Macedonian legislation basically fulfills the conditions determined as European standards in view of the provisions of the Law on the National Database on Criminal Intelligence, Criminal Procedure Law etc. Regardless of existing regulations, the law must keep up with the progress and new discoveries in the field of natural sciences to ensure timely and effective, adequate legal protection of human rights of citizens.

Key words: DNA analysis, penal justice, databases, biological profiles.